

הגנה על המולדת - חובת דרך ארץ

ראשי פרקים

- א. ארבעה צריכים חיזוק
- ב. דרך ארץ - חובתו של היחיד כלפי סביבתו
- ג. דרך ארץ - היפך של פרישה מן הציבור
- ד. סיכום: דרך ארץ - חובת ההגנה על המולדת

'דרך ארץ' על פי הגדרתה באנציקלופדיה-התלמודית, בערך דרך ארץ, היא התחברות עם בני אדם בנחת ומוסר, תרבות, ישובו של עולם, מלאכה ומשא ומתן, נוהג טבעי וכיוצא. בהתאם לכך גם הפרקים בערך זה, והם: חובת דרך ארץ בדיבור, באכילה ובשתייה, בלבוש, בהליכה, בדרכים, במלאכה ובמשא-ומתן, בביתו, בין אדם לחברו, במידות ובדעות. לכאורה חסרה כאן חובת דרך ארץ כלפי הציבור, החברה והמדינה.

במאמר זה נראה שחובת ההגנה על המולדת אף היא נכללת בחובת דרך ארץ המוטלת על האדם, וכן כל חובה אחרת שיש ליחיד כלפי הציבור.

א. ארבעה צריכים חיזוק

בגמרא בברכות לב, ב מובאת הברייתא:

ארבעה צריכין חיזוק, ואלו הן: תורה, ומעשים טובים, תפילה ודרך ארץ. תורה ומעשים טובים מניין? שנאמר: "רק חזק ואמץ מאד לשמר ולעשות ככל התורה" (יהושע א, ב) - 'חזק' בתורה, 'ואמץ' במעשים טובים. תפלה מניין? שנאמר: "קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'" (תהלים כז, יד). דרך ארץ מניין? שנאמר: "חזק ונתחזק בעד עמנו וגו'" (שמו"ב י, ב).

החיזוק הנצרך הוא כמו שפירש רש"י: "שיתחזק אדם בהם תמיד בכל כחו."

מדוע אין הברייתא מביאה דברים שמפורש לגביהם בתורה שצריכים הם חיזוק, הלא הם: "רק חזק לבלתי אכול הדם" (דברים יב, כג) ו"למען תחזקו ובאתם וירישתם את הארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה" (שם י, ח)? אם הסיבה היא, משום שהברייתא אינה מביאה אלא דברים כלליים - כמו: תורה, מעשים טובים ודרך ארץ - הרי הדבר הרביעי המובא בברייתא - תפילה - הוא מצוה אחת מכלל המצוות, כדברי הרמב"ם בפתיחתו להל' תפילה, המשווה את חובת התפילה למצוות הכהנים לברך כל יום את העם. בוודאי שכך לפי דעת הרמב"ן (בהשגתו לספר המצוות על מ"ע ה) ורוב הפוסקים (עי' משנה-ברורה קו, ד), שתפילה היא מצוה מדרבנן - אם מצוה דרבנן נכללה בברייתא, מדוע לא נכללו בה מצוות דאורייתא, שמפורש בהן שצריכות חיזוק: איסור אכילת דם וכיבוש הארץ?

את אי מנייתו של איסור אכילת הדם ניתן להבין ע"פ מה שהביא רש"י על החומש בשם הספרי (דברים פ"ט, עו), שלדעת רבי יהודה הוצרך איסור זה חיזוק מיוחד, כיון

שהיו שטופים בדם לאוכלו. כיון שבעת אמירתה של הברייתא כבר נגמלו הבריות מיצר זה, שוב לא היה צורך למנות זאת בברייתא. גם לפי רבי שמעון בן עזאי, שהחזיק המיוחד בא ללמדנו עד כמה צריכים אנו להתחזק במצוות - אם הדם, שהוא קל להישמר ממנו, שאין אדם מתאוה לו, הוצרך לחזק אותנו באזהרתו, קל וחומר לשאר מצוות - הרי כיון שנמנו בברייתא תורה ומעשים טובים, שוב אין צורך בלימוד קל וחומר זה.

עדיין אין בכך כדי להסביר את השמטת חובת החיזוק שיש למצות ביאת הארץ וירושתה, שבכל הדורות - מימי המרגלים ועד ימינו - מידת קיומה מוכיחה על הצורך המיוחד בחיזוקה.

הצירוף של **תורה ומעשים טובים** הינו צירוף מוכר מכמה מקורות, כגון: בדברי רבי אלעזר המודעי (אבות ג,יא) "... אע"פ שיש בידו **תורה ומעשים טובים** אין לו חלק לעולם הבא." וכן בסיפורו של רבי יוסי בן קיסמא (שם ו,ט): "בשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא **תורה ומעשים טובים** בלבד." גם הצירוף **תורה ודרך-ארץ** הוא צירוף ידוע: "כל שישנו במקרא ובמשנה ו**בדרך ארץ** לא במהרה הוא חוטא" (משנה קידושין א,ז); "יפה תלמוד תורה עם **דרך ארץ**, שיגיעת שניהם משכחת עוון" (אבות ב,ב); "אם אין תורה, אין דרך ארץ; אם אין דרך ארץ, אין תורה" (שם ג,ז). מדוע משני זוגות אלו בחרה כאן הברייתא לחבר דווקא תורה עם מעשים טובים, ולא עם דרך ארץ? או במלים אחרות: מהו הקשר בין תפילה לבין דרך ארץ, שבגינו כרכה אותם הברייתא וקבעה ששני אלה צריכים חיזוק?

עוד יש מקום לברר, מדוע נבחר כמקור לצורך בחיזוק לדרך ארץ הפסוק שאמר יואב לאבישי במלחמה נגד עמון וארם - "חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלקינו" - ולא הפסוק שאמר דוד לשלמה: "וחזקת והיית לאיש" (מל"א ב,ב), שלכאורה הוא יותר כללי מאשר הפסוק הראשון, כיון שאין הוא מחזק דווקא למלחמה, אלא לכל דבר?

נראה שברייתא זו לא באה לספק רשימה מפורטת של כל הדברים הצריכים חיזוק, אלא דווקא את הדברים הכוללים ומקיפים את כל חייו ומחוייבויותיו של אדם, ואלה נחלקים לשתי קבוצות: מחוייבויותו כיהודי; ומחוייבויותו כנברא.

חובותיו של אדם כיהודי מתמצות ב**תורה ומעשים טובים**. באלה חייבים דווקא ישראל, ולכן מוזכרים דווקא שני אלה לאחר קיום מצות המילה בגופו של היהודי - "כשם שנכנס לברית כן ייכנס לתורה, לחופה ולמעשים טובים" (שבת קלז,ב). ואילו דרך ארץ הינה חיוב אוניברסלי, לכל הנבראים כולם. הלא על כן היא קדמה כ"ו דורות לתורה (שם פח,ב) וחייבים בה אף בני נח (ב"ק צב,א).

תורה שחייב בה כל יהודי כוללת את התורה שבכתב, התורה שבעל פה וכל המצוות כולן - מדאורייתא ומדרבנן. האמור בברייתא שתורה צריכה חיזוק, לגבינו, פירושו: שלחן ערוך על כל חלקיו.

נראה ש**מעשים טובים** הם כללי התנהגות שמקבל אדם על עצמו מעבר לנורמה הבסיסית שדורשת ממנו התורה. משום כך כשנשאלה הקמחית ע"י חכמים בירושלמי יומא פ"א ה"ה "מה **מעשים טובים** יש בידך?", ענתה: "יבא עלי אם ראו קורות ביתי שערות ראשי ואימרת חלוקי מימי." ובירושלמי תענית פ"א ה"א, התשובה לשאלה "מה **מעשים טובים** יש בידך?" היא: "מימי לא קדמני אדם לבית הכנסת, ולא הינחתי אדם בבית הכנסת ויצאתי לי, ולא הילכתי ארבע אמות בלא תורה, ולא הזכרתי דברי תורה במקום מטונף, ולא היצעתי וישנתי שינת קבע, ולא צעדתי בין החברים, ולא כיניתי שם לחברי, ולא שמחתי בתקלת חברי, ולא באת קללת חברי על מיטתי, ולא הילכתי בשוק אצל מי שהוא חייב לי; מימי לא הקפדתי בתוך ביתי" - כל אלו דברים

שמקדש בהם אדם עצמו במותר לו (ע"פ יבמות כ,א). ועיי' בבלי ב"מ פד,א שאמרה אלמנתו של רבי אלעזר ברבי שמעון עליו שהיה גדול במעשים טובים, כיון שקיבל על עצמו ייסורים קשים. ובחולין קי,א פירש רש"י את הביטוי "מרא דעובדא" שנאמר על ר' יצחק נפחא, "שהיה זהיר במעשים טובים" - משמע אף בדברים שלא נדרשים במפורש בהלכה, ועל כן ניתן ללמוד ממנו, שאם הוא אכל כחל מוכח שהוא מותר באכילה.

שני אלה איפוא - תורה ומעשים טובים - הינן דרישות המיוחדות ליהודי, ונדרשת ממנו התחזקות מיוחדת כדי לקיימם.

הקבוצה השנייה כוללת את חובות אדם כנברא. ככזה יש לו חובות כלפי בוראו, הקב"ה, וגם כלפי סביבתו - שאר הברואים. **תפילה** מבטאת את החיוב כלפי הבורא. אין הכוונה למצות התפילה ולדיניה, שהרי אלו כבר כלולים ב"תורה" שנמנתה לעיל, אלא הכוונה היא לקשר המתמיד שמקיים האדם עם הקב"ה בין השאר גם בבקשת מילוי צרכיו. לקשר זה שותף גם הנכרי, וכדברי שלמה "וגם אל הנכרי אשר לא מעמד ישראל הוא ובא ... והתפלל אל הבית הזה, אתה תשמע השמים" (מל"א ה,מ). חיזוק מיוחד צריכה התפילה, שיחזור אדם ויתפלל עד סיפוק צרכיו ע"י הקב"ה - "אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה - יחזור ויתפלל, שנאמר: קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'" (סמוך לברייתא הנ"ל בברכות לב,ב).

ב. דרך ארץ - חובתו של היחיד כלפי סביבתו

חובתו של אדם - לאו דווקא יהודי - כלפי סביבתו קרויה **דרך ארץ**, היינו: כללי התנהגות ודפוסי חיים. הברייתא מציינת שיחסים אלו זקוקים לחיזוק, לא במישור האישי שבין אדם לחברו, אלא דווקא כלפי כלל החברה שסביבו, כלפי כלל הציבור. לכן אין הברייתא מביאה את הפסוק שנאמר ע"י דוד לשלמה - "וחזקת והיית לאיש", אלא את הפסוק המתייחס לכלל הציבור - "חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלקינו". החובה הנלמדת מפסוק זה אינה חלה אך ורק במקרה של מלחמה ואינה נדרשת רק מהלוחמים בשדה הקרב - אלא זוהי חובה תמידית הנדרשת מהכל להגן על המולדת.

ג. דרך ארץ - היפך של פרישה מן הציבור

הניסוח "חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלקינו" הינו הפן החיובי של חובת אדם כלפי הציבור - חובה כללית, שתומה ובלתי מוגדרת - המנוסחת בפרקי אבות (ב,ד) ע"י הלל בניסוח השלילי: "אל תפרוש מן הציבור". בכך עשה הלל לפסוק זה מה שעשה לפסוק "ואהבת לרעך כמוך" - שאף לגביו ניסח את הפן השלילי: "דעלך סני לחברך לא תעביד" (שבת לא,א).

מתוך הקשר מאמרו של הלל ניתן להבין מה נדרש בו. המאמר בפרקי אבות הוא: הלל אומר: אל תפרוש מן הציבור; ואל תאמן בעצמך עד יום מותך; ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו; ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע, שסופו להשמע; ואל תאמר לכשאפנה אשנה, שמא לא תפנה. חמש ההנחיות שבמאמר אינן קשורות בקיום מצוות דווקא, אלא הן מוסריות, כלליות וחלות על כל אדם, כולל בני נח.¹

ביטוי קרוב לזה הוא 'פרישה **מדרכי** ציבור', אבל מובנו שונה, וקשור הוא לתורה ולמצוות, ובכך מיוחד ליהודים דווקא. וכך שנינו במס' אבל רבתי ג,ה:

1 [אי אפשר לומר כך על כל חמש ההנחיות. ההנחיה האחרונה (אל תאמר לכשאפנה אשנה) בוודאי אינה ענין של מוסר הנדרש מכל אדם. - הערת עורך (י.ש.).]

כל הפורשים **מדרכי צבור** - והם: שעושיין עצמן בני חורין ממצוה וכבוד המועדות וישיבת כנסיות ומדרשות, והמינין והמשומדין והמוסרין - לא די שאין מתאבלין עליהם, אלא קרוביהם ישמחו וילבשו לבנים ויאכלו בשמחה שמת שונאו של הקי'.

וכן מובא שם (ה,א):

כל שאין מתאבל עליו אין הכהן מטמא לו, שנאמר: בעמיו - בזמן שעושה מעשה עמד, ולא בזמן שפרשו **מדרכי צבור**.

הפירוט המבאר מי הם הפורשים מדרכי צבור מוכיח שמדובר על חיובים המיוחדים לבני ברית, וכל נברא אחר אינו נדרש לכך. כך מוכח גם מהעמדת הפורשים מדרכי ציבור אל מול העושים מעשה עמד.

השוואת המושגים פרישה מן הציבור ופרישה **מדרכי צבור**, מראה שהראשונה מדברת על מימד מוסרי שאין בו עזיבת תורה ומצוות ואילו האחרונה מדברת על עזיבת תורה ומצוות והתרחקות מן העם היהודי. מכאן האבחנה שהבחין הרמב"ם ביניהם, שבעוד "הפורש מן הציבור" הוא אחד מחמשה דברים הנועלים דרכי התשובה בפני עושיהן, "לפי שבזמן שיעשו תשובה לא יהיה עמהן, ואינו זוכה עמהן בזכות שעושיין" (הל' תשובה ד,ב); הרי ש"הפורש **מדרכי ציבור**" אין לו חלק לעולם הבא (שם ג,ו).

על מהותו של הפורש מדרכי ציבור יש ללמוד מדברי הרמב"ם בהמשך (ג,א):

הפורש מדרכי צבור - ואף על פי שלא עבר עבירות, אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוות בכלל, ולא נכנס בצרתן, ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ וכאילו אינו מהן - אין לו חלק לעולם הבא.

לא מדובר אפוא במי שעובר על מצוות מסוימות, אלא בהיבדלות מעדת ישראל.

לפי בעל לקט-יושר (ח"א עמ' קלט ענין א ד"ה אתחיל) הפורש מן הציבור, זה שמעשיו מעכבים את התשובה, הוא "אפילו במסית - ויש גירסא: במסים - וכהאי גוונא". דהיינו: הימנעות מתשלום מסים - ומשמע אף כל חובה ציבורית אחרת - הרי היא בכלל פרישה מהציבור.

גם מההלכה שנפסקה בשלחן-ערוך (יו"ד שמה,ה) ניתן ללמוד על ההבדלים בין "הפורש מהציבור" לבין "הפורש מדרכי ציבור". בתחילה מביא שם המחבר בשו"ע:

כל הפורשים **מדרכי צבור** - והם: האנשים שפרקו עול המצות מעל צוארם, ואין נכללים בכלל ישראל בעשייתם, ובכבוד המועדות וישיבת בתי כנסיות ובתי מדרשות, אלא הרי הם כבני חורין לעצמן כשאר האומות, וכן המומרים והמוסרים - כל אלו אין אוננים ואין מתאבלים עליהם, אלא אחיהם ושאר קרוביהם לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ואוכלים ושותים ושומחים.

על כך הוסיף הרמ"א:

הגה: הפורש מן הציבור ולא רצה לשאת עמהם במסים וארנוניות, מתאבלים עליו, אבל אין שאר בני העיר צריכים לבטל ממלאכתן בשבילו לעסוק עמו.

משמע שקל דינו של "הפורש מן הציבור" מזה של "הפורש מדרכי ציבור". ואעפ"כ עדיין חמורה היא ההתייחסות גם לפורש מן הציבור, שכן עליו מובא בגמ' תענית יא,א:

תנו רבנן: בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן, באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם, ומניחין לו ידיהן על ראשו, ואומרים: פלוני זה **שפירש מן הציבור**² - אל יראה בנחמת צבור.

2 [תמוה, שכן דווקא ענין זה של אי השתתפות בצרת הציבור הוגדר ע"י הרמב"ם (לעיל) כפורש **מדרכי ציבור**. - הערת עורך (י.ש.).]

תניא אידך: בזמן שהצבור שרוי בצער, אל יאמר אדם: אלך לביתי ואוכל ואשתה, ושלוש עליך, נפשי. ואם עושה כן - עליו הכתוב אומר: "והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן אכל בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות" (ישעיהו כב, ג). מה כתיב בתריה? - "ונגלה באזני ה' צבאות אם יכפר העון הזה לכם עד תמתון."

נראה שאין הבדל בין התחמקות מתשלום מסים לבין התחמקות מנשיאת חובות אחרות כלפי הציבור. הכל הינו בגדר פרישה מן הציבור. כל החובות הציבוריות כלולות בחובת דרך ארץ הנלמדת מן הפסוק "חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלקינו".

ד. סיכום: דרך ארץ - חובת ההגנה על המולדת

ראינו כי הפסוק "חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלקינו" ומאמרו של הלל "אל תפרוש מן הציבור" הם שני פנים לחובה אחת, והיא חובת דרך ארץ החלה על האדם כלפי הציבור. חובה זו אין עניינה רק נימוסים נאים באכילה ושתיה, בלבוש, במשא ומתן ובמלאכה, אלא היא משתרעת על מיגוון חובותיו של היחיד כלפי הציבור והמדינה. הביטוי העליון שלה הוא החובה המבוטאת בפסוק, והיא חובת ההגנה על המולדת.